

4. Полное собрание законов Российской империи. – Собр 2. – Т.5. – Отд. 2. – № 4204.
5. Комунальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф.56. – Оп.1. – Спр. 3.
6. Комунальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 161.

Дружкова І. С. Епізод из истории принудительного выселения евреев из Николаева в 1830-х гг.: попытка переселения в Измаил.

Николаев в первой четверти XIX ст. был важным центром еврейского капитала, что положительно влияло на экономическое развитие города. Однако достаточно скоро предпринимательской деятельности евреев в Николаеве пришел конец. Царский указ от 20 ноября 1829 года стал очередным событием из истории гонений на евреев в Российской империи. Согласно этому документу российский царь приказывал выселить евреев из Севастополя и Николаева. В статье автор пытается рассмотреть вопрос переселения еврейского населения после печально известного указа, отношение к нему местного руководства, особенности переселения в Измаил, положение еврейских мещан и купцов на основании дела о “квартирной повинности”, которое находится в Измаильском архиве. Исследователь приходит к выводу о том, что многочисленные жалобы, которые содержатся в указанном архиве, свидетельствуют о достаточно неблагоприятном отношении к переселенцам со стороны местного руководства. Очевидно, именно это было одной из причин того, что потерянные Николаевом в 1830-х гг. значительные еврейские капиталы и предпринимательские силы не смогли, в полной мере, позитивно повлиять на экономическое развитие Измаила.

Ключевые слова: евреи, принудительное выселение, переселение, Николаев, Измаил, измаильская городская дума, квартирная повинность, купцы.

Druzhkova I. S. Episode from the history of the forced eviction of Jews from Nikolayev in 1830th.: attempt of migration to Izmail.

Nikolayev was the important city for the Jewish capital in the first fourth of XIX century, which positively influenced on economic development of city. However the entrepreneurial activity of Jews was finished soon enough by Tsar's decree from November, 20, 1829. This decree became a next event from the history of persecutions of Jews in the Russian empire. The Russian tsar ordered to evict Jews from Sevastopol and Nikolayev. In this article author tries to considering the question of migration of the Jewish population after the sorrowfully known decree, attitude toward him of local officials, features of migration to Ishmael, position of the Jewish petty bourgeois and merchants on the basis of business about a “apartment duty”, which is in the Ishmael archive. A researcher comes to the conclusion, that numerous complaints which are contained in this archive testify to unfavorable attitude toward migrants by local officials. Obviously, that treatment was one of reasons that Jewish capitals and enterprise forces which were lost for Nikolayev in 1830th and they were not be able, to a full degree, for economic development of Ismail.

Keywords: Jews, forced eviction, migration, Nikolayev, Izmail, izmail city дума, apartment duty, merchants.

УДК 94[(477.65)+(477.72/.74)]:061.23:393(=411.16)“1803/1900”

І. М. Гербеєва

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОХОВАЛЬНИХ БРАТСТВ У ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

У даній статті досліджено передумови та основні причини виникнення єврейських поховальних братств, призначених для реалізації конкретних потреб благодійності та взаємодопомоги. Розглянуто особливості їхнього функціонування як самостійного елемента єврейської общини. Значна увага приділена їхній внутрішній організації та основним напрямкам діяльності. Здійснено спробу аналізу ефективності їхньої роботи на тлі інших благодійних установ єврейського населення Херсонської губернії.

Ключові слова: євреї, поховальні братства, благодійність, релігійна реформа.

У кінці XVIII – XIX ст. кількість єврейського населення на півдні України невпинно зростала. Майже у кожному великому місті їхня масова частка складала значний відсоток від загального народонаселення. Разом зі створенням єврейських общин, утворювались їхні культурні осередки – створювались різні благодійні заклади, відкривались лікарні, засновувались талмуд-тори. Разом з ними велике значення набували братства, головним завданням яких була благодійна допомога, наприклад: братство для відвідування хворих, братство талмуд-тори та інші. Як правило, вони не визнавались російським законодавством, хоча результати їхньої релігійної та благодійної діяльності не заборонялись урядом. Відтак актуальними стають наукові дослідження, пов'язані з вивченням феномену благодійності та сфер соціальної допомоги.

На сьогодні архівних й опублікованих джерел, що відображають історію релігійних братств, дуже мало. Про їхнє існування та діяльність ми дізнаємося з окремих газетних публікацій, списків синагог та молитовних будинків [1, 2]. Назви багатьох із них свідчать, що вони були засновані братствами і тому дозволяють частково реконструювати їхню роботу.

Діяльність поховальних братств не була предметом спеціального дослідження, тоді як науковці зверталися до їхнього вивчення в контексті дослідження релігійного життя єврейських общин. Першу спробу, стосовно вивчення єврейських братств, зробили М. Гурвич та А. Воля [3]. Згодом ця тема була побічно розглянута дослідником історії євреїв у Російській імперії О. Лернером на основі записок М. Гуровича [4]. Слід відзначити фундаментальне дослідження М. Поліщука, де автор відобразив зміни в поховальних традиціях братств, як одну зі складових релігійної реформи [5].

Вагоме місце в житті єврейських общин посідала благодійність. Завдяки численним об'єднанням і товариствам, традиції доброчинності в єврейській громаді передавалися з покоління в покоління. Для здійснення різних форм благодійності при синагогах і кагалах створювалися братства (хеврот).

Єврейська енциклопедія дає визначення терміну "братство" як безстанову релігійну організацію, яка передбачала виконання духовних та благодійних завдань. Автори підкреслюють, що звідси ми виключаємо товариства чи організації, мотивовані з філантропічної точки зору, а не релігійної. У XIX ст. братства поділялись на дві групи: релігійно-благодійні та релігійно-просвітницькі. У контексті даного дослідження науковий інтерес становлять саме релігійно-благодійні братства, так як релігійно-просвітницькі діяли в площині заохочення євреїв до вивчення Тори та отримання релігійних знань.

Релігійно-благодійні братства були відомі як "святі братства", що виникали одночасно з головними атрибутами кожної єврейської общини – синагогами і кладовищами. Спочатку головною функцією цих братств була громадська благодійна допомога. Вони були досить демократичними, вступ у члени не обмежувався ані віковою, ані статевою ознакою. Члени поділялись на "товаришів" і "прислужників". Лише пройшовши стадію "прислужника", можна було стати повноцінним членом братства, тобто "товаришем". "Прислужники" виконували найважчу роботу – хоронили покійників, виконували різноманітні доручення членів братства. Члени братства поділялись на "знамена", кожне з яких працювало в окрему частину року. У кожного братства були свої старійшини (габаї), які обирались на термін від одного до трьох років. Іноді обирались ще й довірені особи, в обов'язки яких входив контроль над надходженнями і витратами коштів. Вибори проходили під час святкових днів Хануки. Братства мали також власне свято, що припадало на 15-й день Кіслева (дев'ятий місяць у єврейському релігійному календарі, який починається у відповідності до григоріанського календаря приблизно в середині листопада) [6, с. 907-908].

Знаходимо часткові описи братства як діючої структури в Одесі у праці І. Бродовського. Автор, на основі залучення різних типів джерел, представив єврейське населення Одеси у вигляді окремих груп. Зокрема, він використав звіти одного з поховальних братств, що існувало у кінці XIX ст. в Одесі. Згідно з цим звітом у 1899 р. в Одесі померло 2 980 осіб іудейського віросповідання обох статей. З них було поховано 1 890 осіб безкоштовно, 625 осіб – по мінімальному тарифу (шість крб. і нижче). Слід зазначити, що плата за поховання розподілялась на дев'ять позицій та стягувалась з родичів покійного у відповідності до їхнього майнового статку. Причому за рахунок нерівномірної ціни за поховання вирішувалась проблема найбіднішого прошарку єврейського населення. Адже різниця, що стягувалась із заможних євреїв, витрачалась на безкоштовні поховання. Це означає, що 63 % поховань було здійснено безкоштовно, майже 21 % – по тарифу не вище шести крб., близько 16 % – від 10 до 15 крб. [7, с. 6-7].

Важливим свідченням благодійної діяльності поховальних братств була тогочасна преса. Єврейські газети публікували матеріали на соціальні теми, в тому числі й про розвиток благодійності серед єврейського населення. Проте газети на івриті та ідиші не дійшли до нашого часу. Нині можна реконструювати лише певну частину їхніх публікацій, так як іноді статті з них передруковувались іншими регіональними виданнями. Так, у сьомому номері газети "Кол Мевассер" за 11 лютого 1865 р. повідомлялось про діяльність єврейського поховального братства "Мабар-Ябук" в Одесі, що проіснувало на той момент три роки й складалось з 80-ти осіб незначного населення [8, с. 199]. Кожен із його членів сплачував внесок, що становив 15 коп. на місяць. Метою братства було відвідування хворих і поховання покійних. Якщо один із його членів хворів, то два інших піклувались про нього. У разі невиліковності хворого, його готували до сповіді й допомагали скласти заповіт. Після поховання члени братства здійснювали ранкові й вечірні молитви. Братство мало свій молитовний будинок, фонд у декілька сотень крб. [1]. На основі матеріалів канцелярії одеського градоначальника за 1890-1894 рр., можна стверджувати, що це братство продовжувало існувати до кінця XIX ст. Із дозволу виконуючого обов'язки одеського градоначальника, наданого 31 січня 1866 р., братство "Мабар-Ябок" розміщувалось у будинку Філіуріна, який знаходився за адресою Успенський провулок, 4 [2, с. 405].

З 1860-х рр. поховальні братства стали досить популярними, що призвело до зловживання їхніх членів своїми обов'язками, а як наслідок – зменшення їхнього авторитету у єврейському суспільстві. У записках М. Гуровича, який з 1852 р. був призначений вченим євреєм при Новоросійському та Бессарабському генерал-губернаторові й здійснив дві подорожі у південні губернії Російської імперії, містяться відгуки про стан релігійних і благодійних закладів майже всієї Новоросії. Важливе місце в записках автор відводить поховальним братствам. Він зазначав, що на середину XIX ст. поховальні братства хоч і підпорядковувались синагогам, однак нагляд за цими організаціями не було, оскільки самого керівництва при більшості синагог та молитовних будинків на той час не існувало. До М. Гуровича доходили численні скарги стосовно членів цих братств з приводу їхніх неправомірних дій – свавілля в питаннях цінової політики за поховання, відсутність звітності тощо. Така ситуація показувала діяльність братств з негативної сторони. Тому, в даних умовах, з метою подальшого контролю, було вирішено окреслити проект нового статуту для всіх поховальних братств Російської імперії. Коли проект було завершено, його переглядав та вносив правки генерал-губернатор О. Г. Строганов, потім його направили в Міністерство внутрішніх справ, де ця справа залишалася на відкритому розгляді протягом тривалого часу. І лише в 1862 р. створення поховального

братства в Херсоні спонукало адміністрацію російського уряду звернутися до затвердження статуту. Керівництво цього братства, використовуючи власні повноваження, захоплювало чуже майно, про що свідчать архівні документи херсонського губернатора барона Веліо (як стверджує автор), адресовані генерал-ад'ютанту П. Є. Коцебу, датовані 14 грудня 1862 р. За допомогою скарг, що вочевидь зберігалися в цьому архіві, вдалося реконструювати структуру та внутрішній лад херсонського братства. "Священне братство" було створене на третьому році після заснування м. Херсон, а його статут було затверджено ще в 1781 р. Згідно зі статутом, старійшина братства обирався один раз до кінця життя, члени – щорічно по принципу відкритого голосування. Із 1839 по 1859 р. у "Священному братстві" було 93 осіб. Хоча згідно з законом, на той час жодні товариства або братства без урядового підтвердження, існувати не могли. Однак дивлячись на те, що воно було створене з благодійною метою та існувало з давнього часу, губерньське правління допускало можливість його діяльності, але під контролем місцевого рабина та наглядом поліції.

Тому М. Гуровичем було складено відповідний статут цього братства. Оскільки його текст не дійшов до наших днів, ми можемо робити припущення, опираючись на висновки дослідника історії євреїв О. Лернера, який зробив аналіз записок М. Гуровича. Автор відзначив, що М. Гурович намагався упорядкувати сам спосіб поховання, ввести чіткі правила та поняття, обов'язкові для кожного "культурного єврея". Братство складалось з необмеженої кількості членів, які вносили щорічну плату до 25 крб. та могли бути дійсними членами до двох років з моменту сплати останнього внеску. Його члени відвідували кожного невиліковного, здійснювали над помираючим відповідні обряди, а після смерті забезпечували супровід у кількості 10 осіб, які потім здійснювали ранкові та вечірні молитви в будинку родичів покійника протягом семи днів. Товариство повинні були очолювати почесні єврейські громадяни – завідуючий та три його помічники впродовж трьох років. Зібрання товариства планувалося не менше одного разу на місяць й в особливих випадках для загальних нарад та для перевірки коштів, що надходили та використовувались братством. На ці гроші повинні були утримуватись кладовища, існуючі при них молебні для відспівування покійних, а також спеціальний штат працівників – гробар, сторож, набожні євреї, які б чергували в квартирах помираючих, допомагали б при церемонії відспівування та поховання. До основних обов'язків завідуючого та помічників входив церемоніал траурної процесії, визначення її маршруту, внесення труни (у деяких випадках) до синагоги, попередній перегляд надгробних промов, схвалення планів та креслень на побудову пам'яників тощо. Плата за поховання обумовлювалась загальним станом справ родичів покійного і коливалась між 3-ма та 30-ма крб. Згідно зі статутом, вчених, учителів та артистів хоронили за суспільний рахунок.

Даний статут було представлено графу О. Г. Строганову, останній додав свої ремарки до тексту. Надалі ми не знаходимо жодних свідчень про подальшу долю цього документу [4, с. 92-99].

Наведений випадок херсонського братства не був поодиноким, що негативно відображалось, в цілому, на функціонуванні аналогічних братств. На кінець XIX ст. поховальні братства продовжували своє існування, але їм доводилось створювати чи змінювати свої статuti. У 1889 р. духовне правління одного з молитовних будинків Миколаєва отримало дозвіл іменувати його "Хевра носей ха-міта", що у перекладі означає "Братство носильників трун". До цього часу воно проіснувало шість років і було єдиним офіційно дозволеним єврейським поховальним братством у місті.

Оскільки братства підпорядковувались керівництву синагог, то й у їхніх молитовних спільнотах були ідейні зрушення в руслі релігійної реформи, що стосувалося нововведень в обряді поховання. Наприклад, в Єлисаветграді старійшини поховального братства блокували будь-які спроби змінити традиційну процедуру поховання, а саме, введення носилок замість шестів. Це послужило приводом для звинувачення братства у консервації нововведення в поховальній традиції. У 1886 р., після тривалої перерви, вийшов звіт братства. Після перевірки його було визнано сфальсифікованим. У процесі розслідування з'ясувалось, що в нього не було внесено 183 поховання. Але за версією дослідників, незареєстровані кошти могли бути використані на потреби общини [5, с. 152-153].

Отже, можна зробити висновок, що на рубежі XIX-XX ст. авторитет братств почав стрімко падати у зв'язку з численними зловживаннями керівників та членів братств. Вони вносили корективи у статuti та це, на думку дослідників, не було ефективним. Будучи залежними від кагалів та опираючись на їх владу, братства по мірі скорочення повноважень місцевого самоуправління, втрачали суспільну значимість. Поступово з їхньої компетенції переходили різні функції до нових благодійних товариств та осередків. Однак поховальні братства посідали одне з найважливіших місць у культурному та релігійному житті єврейського суспільства, про роботу яких свідчать фрагментарні джерела. Їхня добродійна робота мала потенціал для подальшого розвитку. Очевидно, що поза нашою увагою залишилась чимала низка проблем, які мають певну пізнавальну цінність. Автор не розглядає внутрішні та зовнішні зв'язки братств, їхні особливості в контексті функціонування інших етнічних товариств, що є перспективою подальших наукових розробок у даному напрямі.

Джерела та література

1. Одесский вестник. – 1865. – № 34. – 17 февраля.
2. Зведений каталог метричних книг. 1797-1939 // Державний архів Одеської області. – Вип. I. – Одеса, 2011. – 424 с.
3. Гурвич М. Еврейские братства в России / М. Гурвич, А. Воля. – Вильна, 1868. – 15 с.
4. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае / О. М. Лернер. – Одесса, 1901. – 240 с.
5. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии, 1881-1904 / М. Полищук. – М., 2002. – 446 с.
6. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общей ред. д-ра Л. Каценельсона и барона Д. Г. Гинцбурга. В 16 томах. – Т. 4. – СПб., 1906-1913. – С. 907-910.
7. Бродовский И. Еврейская ницета в Одессе / И. Бродовский. – Одесса, 1902. – 50 с.
8. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса, 2006. – 320 с.

Гербеєва І. М. Деятельность еврейских погребальных братств в Херсонской губернии

В данной статье исследованы предпосылки и основные причины возникновения еврейских погребальных братств, предназначенных для реализации конкретных нужд благотворительности и взаимопомощи. Рассмотрены особенности их функционирования в качестве самостоятельного элемента еврейской общины. Значительное внимание уделено их внутренней организации и основным направлениям деятельности. Предпринята попытка анализа эффективности их работы на фоне других благотворительных учреждений еврейского населения Херсонской губернии.

Ключевые слова: евреи, погребальные братства, благотворительность, религиозная реформа.

Gerbeeva I. M. Activities of Jewish funeral brotherhood of Kherson province

Background and the main causes of the Jewish funeral brotherhood designed for specific needs of charity and mutual aid are investigated in the article. The features of their functioning as an independent member of the Jewish community are considered. Attention is placed on the internal organization, the main areas of activity. Attempts to analyze the effectiveness of their work against other charitable institutions of the Jewish population of the Kherson province.

Keywords: Jewish, funeral brotherhood, charity, religious reform.

УДК 655.15-05

О. В. Колесник

ДРУКАРСЬКІ УСТАНОВИ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ ст. В РОЗВИТКУ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ

У статті на основі різнопланових джерел та літератури досліджено роль друкарських установ в поліграфічній промисловості Херсонської губернії ХІХ ст. Проаналізовано вклад дослідників у вивчення питання стосовно друкарських установ, розкрито значення знаних друкарів в зародження друкарської справи, висвітлено умови які сприяли функціонуванню друкарських установ. Визначено основні осередки локалізації друкарень, проаналізована діяльність перших друкарських установ Херсонської губернії в дореволюційний період, їхні видання, вивчені особливості існування друкарень в модерний період.

Ключові слова: друкарня, друкарська справа, друкарські установи, поліграфічна промисловість.

Поліграфічна промисловість виступає однією з найважливіших підсистем друкарської галузі, яка займає важливе місце в культурній, освітній, економічних сферах країни. На сучасному етапі дана промисловість широко розвивається, поширена по всіх областях і регіонах України і користується значним попитом на виготовлену продукцію. Попри важливість поліграфічної промисловості, сьогодні фактично відсутні дослідження про місце та значення друкарських установ Херсонської губернії ХІХ ст. в цій сфері. Дане упущення доволі важливе, оскільки саме через друкарські установи йшло налагодження культурно-освітньої сфери новозаселеного південного регіону сучасної України. Інтенсивне заселення краю вимагало від уряду швидкого налагодження комунікації, освіти та й загалом культурного життя. Одним із способів запровадження даних ідей стало друковане слово, а його уособленням – друкарські установи.

Дослідженню питань стосовно друкарських установ в Україні присвячені наукові праці В. А. Чарнецького [1], В. М. Босько [2], Г. Д. Зленко [3], М. Р. Бельського [4], С. М. Яреми [5, с. 106-113], О. Й. Губаря [6, с. 3], та ін. Вченими здійснений аналіз окремих друкарських установ, вивчена діяльність визначних друкарів, тоді як про друкарські установи в поліграфічній промисловості знаходимо уривчасті свідчення. Тому, названу кількість публікацій можна вважати недостатньою для розкриття зазначеної теми. Тож запропоноване дослідження має на меті дослідити роль друкарських установ в поліграфічній промисловості Херсонської губернії ХІХ ст.

В рамках мети виділені наступні завдання дослідження: дослідити вклад знаних друкарів в зародження друкарської справи; розкрити умови, які сприяли функціонуванню друкарських установ; 3) проаналізувати діяльність перших друкарень Херсонської губернії в дореволюційний період.

В Російській імперії кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. друкарські установи концентрувались в столицях і небагатьох культурних і торгово-промислових центрах – Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, де книги друкувалися великими тиражами, завдяки чому були дешевше місцевих видань. Швидкий розвиток книгодрукування призвів до того, що в 1810 р. за обсягом друкованої продукції Росія посідала перше місце в світі, обійшовши Німеччину.

У першій половині ХІХ ст. починаються серйозні зміни у друкарській техніці. Першим значним нововведенням була літографія – камнедрукування. Винайдена у 1796 р. А. Зенефельдером, вона з початку ХІХ ст. стає одним із основних видів книжкової графіки. Принцип її ґрунтується на тому, що плити дрібнозернистого вапняка після нескладної обробки здатні відштовхувати жирну фарбу. Використавши це явище, А. Зенефельдер запропонував друк з плоскої (нерельєфної) форми, в якій нічого не треба ні виплавляти, ні вирізблювати. Літографія виявилась більш дешевим і простим способом ілюстраційного друку, ніж гравюра, давала можливість одержувати більше відбитків. До того ж мала кращі зображувальні